

Mahepõllumajanduslik LAMBA- JA KITSEKASVATUS

Maaelu Arengu Euroopa
Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud
maapiirkondadesse

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Tava- ja mahepõllumajanduslik lamba- ja kitsekasvatus Eestis	3
Mahepõllumajandusliku lamba- ja kitsekasvatusega alustamine	3
Pidamine.....	4
Tervis	7
Söötmine	8
Loomade sissetoomine ettevõttesse.....	11
Arvestuse pidamine.....	13
Töötlemine ja turustamine.....	13
Mahepõllumajandusliku tootmise toetus.....	14
Õigusaktid.....	14
Kontaktid	15

Materjal on mõeldud kõigile mahetootjatele ja mahetootmisega alustada soovivatele ettevõtjatele.

Nõuded ja nende selgitused on kajastatud seisuga 1. jaanuar 2010.

NB! Nõuded võivad muutuda. Kehtivad nõuded leiata mahepõllumajanduse õigusaktidest.

Parandatud ja täiendatud trükk.

Kaastööd Hillar Kalda, Ell Sellis, Anu Koorem

Toimetanud Merit Mikk, Airi Vetemaa

Koostanud Ökoloogiliste Tehnoloogiate Keskus

Fotod Merit Mikk, Airi Vetemaa, Hillar Kalda

Kujundanud Hele Hanson-Penu / Ecoprint

Trükitud AS Pajo

Välja andnud Põllumajandusministeerium

Tallinn 2010

ISBN 978-9949-9003-6-7 (trükis)

ISBN 978-9949-9003-8-1 (online)

Sissejuhatus

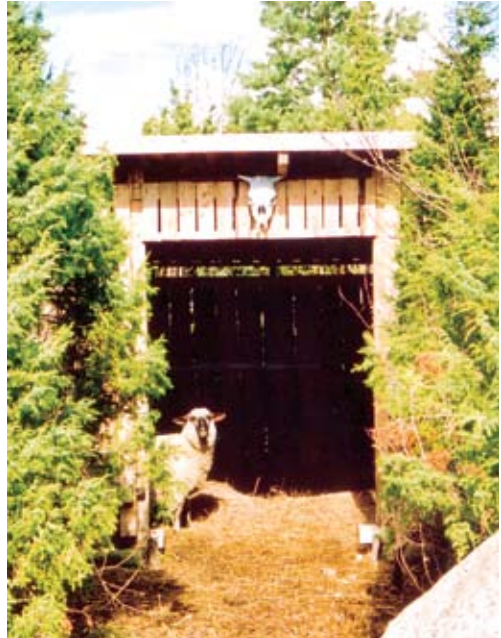
Mahepõllumajanduslik ehk ökoloogilises loomakasvatuses lähtutakse eelkõige loomade heolust. Loom ei ole mitte pelgalt tootmisvahend, vaid elusolend, kelle loomulikke vajadusi tuleb arvestada. Loomad peavad saama võimalikult liigiomaselt käituda ja süüa neile sobivat sööta. Vajaminev sööt kasvatatakse peamiselt ettevõttes kohapeal, mis tähendab, et loomade arv peab olema kooskõlas põllumajandusmaa suurusega. Looma- ja taimekasvatus on mahepõllumajandusettevõttes ühe ja sama tootmistsükli osad. Taimekasvatuse toodetakse loomadele sööta, mis loomakasvatuse kaudu väärindatakse lihaks ja piimaks. Loomadelt saab põldudele orgaanilist väetist, mis suurendab mulla viljakust ja parandab mulla struktuuri. Taimekasvatuse edukusest sõltuvad otseselt loomade tervis, juurdekasv ja toodang.

Tava- ja mahepõllumajanduslik lamba- ja kitsekasvatus Eestis

Lammas on keskkonnakaitse ja maastikuhoolduse seisukohalt oluline põllumajandusloom. Karjatamiseks hoitakse korras pool-looduslikke kooslusi (nt loopealsed, puiskarjamaad) ning säilitatakse nende väärtus. Piirkondadesse, kus põllumajandustootmise suundade valik on piiratud (nt saared, rannaäärsed alad, kuppelmaastikud), sobib lambakasvatus väga hästi. Heaks maastikuhooldajaks on ka kitsed. Kitsekasvatus on meil küll vähem levinud, samuti on kitsepiimast ja -lihast tooted siinsele tarbijale võõramad.

Põllumajandusloomade registris oli 31.12.2009 Eestis registreeritud 71 310 lammast ja 2 471 kitse. Mahelambaid oli 2009. a 39 374 ja mahekitsi 790 (maheloomade numbrid sisaldavad ka põllumajandusloomade registris veel arvele võtmata talleid). Võrreldes aastaga 2004 on mahelammaste arv üle kolme korra ja mahekitsede arv üle kahe korra suurenenud.

Järjest suureneb ka Eesti keskmise lambakarja suurus, 2008. a oli karjas keskmiselt 20–30 utte. Suuremates karjades peetakse üle talve 500–1500 põhikarja utte. Kitsekarjad on enamasti palju väiksemad. Üksikutes suuremates kitsekarjades on üle 100 lüpsikitse.

Paljud Eesti lamba- ja kitsekasvatajad on koondunud Eesti Lambakasvatajate Seltsi (ELaS). Selts hoolitseb lamba ja kitsekasvatajate ühistegevuse eest ning on Eesti ainus lambatõugude aretuse ja lamaste jõudluskontrolliga tegelev organisatsioon. Kitsede jõudluskontrolli praegu ei teha. Eesti maa-lambakasvatuse edendamiseks tegeleb Kihnu Maa-lambakasvatajate Selts.

Mahepõllumajandusliku lamba- ja kitsekasvatusega alustamine

Mahepõllumajandusliku **lamba- ja kitsekasvatusega** alustamise eeltingimus on mahepõllumajandusliku taimekasvatuse viljelemine või sellega samaaegne alustamine.

Mahepõllumajandusliku taime- ja/või loomakasvatusega alustamiseks tuleb esitada ettevõtte tunnustamise taotlus Põllumajandusameti maakonnan keskusele. Sellega algab üleminekuaeg, mil tuleb täita mahepõllumajanduse nõudeid, kuid oma toodangut mahetoodanguna veel müüa ei saa. Küll aga võib sel perioodil juba taotleda mahepõllumajandusliku tootmise toetust.

Kui üleminek mahelamba- ja -kitsekasvatusele algab koos üleminekuga mahetaimekasvatusele, siis lõppeb üleminekuage neile loomadele, kes olid ettevõttes tunnustamise taotlemise hetkel ja nende järglastele kahe aasta pärast. Alles seejärel saab nende loomade liha või piima müüa mahetootena. Kui üleminekut mahelamba- või kitsekasvatusele alustatakse ettevõttes, kus taimekasvatuseks kasutatav maa on üleminekuaja (2 aastat) juba läbinud, tuleb selleks, et liha või piima saaks mahetootena müüa, pidada lambaid või kitsi mahepõllumajanduse nõuete järgi vähemalt kuus kuud.

Maheloomakasvatustes soovitatakse kasvatada eelkõige kohalikke tõuge, sest need on vastupidavamad haigustele ja enam kohanenud meie kliimatiliste tingimustega. Loomade vastupidavuse suurendamiseks on tootmiskarjades sobiv kasutada eri tõugude ristandeid.

Kui kavas on hakata kasvatama tõulambaid, siis on soovitatav pöörduda Eesti Lambakasvatajate Seltsi poole, mille kaudu on võimalik osta loomi ja saada ka põlvnemistunnistusi. Kitsekasvatatel on keerulisem, sest tõuloomadega karjades kasvatatakse põhiliselt ainult oma karjale täiendust. Tõulooma hind ei sõltu praegu tavaliselt veel sellest, kas tegu on mahe- või tavaloomaga.

Lambad ja kitsed peavad olema märgistatud ning nende emapoolse põlvnemise üle tuleb arvestust pidada. Lammas ja kits märgistatakse kõrva-märkidega 6 kuu jooksul alates looma sündimise

päevast või enne nimetatud tähtaja möödumist looma ühest karjast teise või tapamajja viimise korral. Pärast märgistamist võetakse loomad arvele PRIA põllumajandusloomade registris. Infot loomade märgistamise kohta saab PRIA kodulehelt www.pria.ee. Kõrvamärgiseid saab tellida Jõudlus-kontrollikeskusest.

■ Pidamine

Kitsede ja lammaste mahepidamine ei erine väga palju tavatootmisest, sest mõlemal juhul on loomad enamasti vabapidamisel, saavad suurepäraselt hakkama välitingimustes ja külmas laudas.

Kui ettevõtte on alustanud üleminekut kitsede ja lammaste mahepidamisele, tuleb täita mahepõllumajandusliku loomakasvatuse eeskirju.

Pidamistingimused on taludes väga erinevad, sageli peetakse lambaid ja kitsi talviti soojas laudas. Sellisel juhul on oluline, et laudas oleks piisav ventilatsioon. Sageli on just vanade lautade probleemiks see, et need on liialt soojad ja umbsed ning õhuniiskuse välja juhtimiseks puuduvad ventilatsioonisüsteemid. Sellisel juhul on vaja lauda ventileerimiseks teha vajalikud ümberehitused nii, et hoonesse sisenedes on seal külm, aga mitte hingematvalt niiske ja ammoniaagi lõhnaga õhk. Loomad ei talu pikaajalist niiskust. Et nad end hästi tunneksid, olgu hoones pigem miinuskraadid. Tähtis on kuiv allapanu.

Eestis peetakse lambaid ja kitsi enamasti sügav-

allapanul, mis talvekülmade ajaks hakkab seest ise soojenema ning lisasoojust ja ammoniaagiaure eritama. Allapanu tuleb vastavalt vajadusele lisada, et loomasulud oleksid kuivad ja puhtad. Heaks näitajaks on see, kui loomapidaja saab sulus käia „kerge jalanõuga“, pelgamata enda jalgade määrimist. Parim allapanu on põhk. Kasutada on lubatud ka mittemahepõllumajanduslikust ettevõttest pärit põhku.

Loomadel peab pidevalt olema vaba juurdepääs puhtale joogiveele. Külmas laudas tuleb hoolitseda selle eest, et vesi ei jäätuks. Kui väljalutuslal on puhas lumi, eelistavad aga loomad lund joogiveele, mis võib samal ajal olla elektrisoojendusega veenõudes saadaval.

Loomadel peab olema võimalus, kui ilm ja tervis lubavad, käia vabaõhualal (jalutuslal). Juhul kui loomakasvatushoones on piisavalt liikumisruumi, ei ole kohustust loomi talvel vabaõhualale lasta. Nende headuse ja tervise nimel on see aga siiski soovitatav.

Mahetootmises on lihaloomi lubatud lõppnuuma ajal ka ainult laudas pidada, et vähendada söödakulu „ringijooksmisele“, see aeg ei tohi aga ületada 1/5 nuumatavate loomade elueast ega kolme kuud.

Lammaste lauda planeerimisel ja rajamisel võib investeeringute vähendamiseks organiseerida loomade söötmise vabaõhualal. Kitsed eelistavad külmal ajal siiski varju all viibimist.

Enne oma lauda ehitama hakkamist tuleks konsulteerida farmihoonete projekteerijaga, samuti hiljuti uue lauda ehitanud tootja ja mõne lähipiirkonnas tegutseva kogenud lamba- või kitsekasvatajaga.

Tabel 1. Loomakasvatushoonete ja jalutuslalde miinimumpindalad lamba- ja kitsekasvatuses

	Pindala lamba või kitse kohta hoones	Pindala lamba või kitse kohta välialal (jalutuslal)
täiskasvanud lammas või kits	1,5 m ²	2,5 m ²
lamba- või kitsetall	0,35 m ²	0,5 m ²

Allikas: Komisjoni määrus (EÜ) nr 889/2008 III lisa

Talvine vabaõhuala (jalutusala), kui see on suhteliselt väike (tabel 1), võiks olla kõva pinnakattega, et saaks sõnnikut kokku koguda ning põhjavee reostumist ära hoida. Kui pinnakate ei ole kõva, ei tohi jalutusala kevadel karjatamisperioodi saabudes enam kasutada, sest pinnas on parasiitidega saastunud ning talled võivad kergesti nakatuda. Taimkattega jalutusala puhul võiks aastasele kasutusele järgneda ühe kuni kahe aasta pikkune taimestiku taastumist ja parasiitidest puhastumist võimaldav puhkeperiood.

Laudas peavad emasloomad saama poegida karjast eraldatud kohas. Enamasti on aga maheloomadel tänu suuremale liikumisvabadusele ja loomupärasemale söödale tervis hea ning poegimiskasvatus esineb harva. Üldiselt pole soovitatav poegimisele vahele segada. Loomad, kes sellega korduvalt ise hakkama ei saa, on mõistlik karjast välja prakeerida. Suurem on poegimiskasvatuse oht puhtatõuliste lihalaammaste puhul. Seda vähendab esimese tiinestumise nihutamine hilisemaks, paaritades noorud teisel eluaastal.

Kui **lambaid** peetakse väljas ka talvel ning nad poegivad õues, võib vastsündinuid ohustada alajahtumine. Sellega kaasneb tallede hukkumine või suur lisakulu nende ülessoojendamiseks ning elule turgutamiseks. Õues poegimise korral tuleb poegimisperioodi algus planeerida soovitatavalt märtsi-aprilli, kui ilm on soojem.

Vastsündinud lambatalled tuleks koos utega eraldada omaette poegimissulgu, mille pindala võiks olla vähemalt 1,5 m². Seal hoitakse ühe tallega utte ühe ööpäeva, kahe tallega utte kaks ööpäeva ja

Kitsede lüksiplats

kolme tallega utte kolm või enam ööpäeva. Eraldamine on vajalik, et tekiks hea ute ja talle side. Poegimissulgude vajalik kogus on 10% poegivate uttede arvust.

Kitsede puhul pole üldjuhul poegimissulge tarvis. Esmapoegijate jaoks võiks siiski laudas eraldada piirdeaiaga osa, kuhu poegiv loom paigutada. Sellisel juhul kujuneb parem side emaslooma ja talle vahel. Juba kord poeginud loomadel on emainstinkt tugevam ning neile pole eraldatus oluline.

Kitsedel on väga tugev karjasisene hierarhia ja positsioon oleneb suurel määral sarvede olemasolust. Mahetootmises on aga nudistamine lubatud vaid erandjuhul. Nii oleks soovitatav, et laudas oleks võimalus nõrgematel loomadel ennast kuskil dominantloomade eest varjata. Selleks sobivad suurepäraselt mitmekorruselised lamamisnarid.

Kõige ökonoomsem on loomade karjatamiseks kasutatava maa-ala välispiir tarastada antud loomaliigi jaoks sobiva püsitaraga.

Lammastele sobib vähemalt 90 cm kõrgune püsitar, teiseldatast elektritar peaks olema vähemalt kolme traadiga.

Kitsi on keerukam karjamaal hoida kui lambaid. Püsitaraks sobib vähemalt 1,5 meetri kõrgune võrk-aed. Elektritar peaks olema vähemalt 3–4 traadiga. Sageli kasutatakse isegi 5 traati. Alumine traat peaks olema üsna madalal, 15–20 cm, et kitsed alt läbi pugema ei pääseks.

Lammaste karjatamiseks sobib kõige paremini karjamaarohi, mille kõrgus on 5–7 cm. Kevadel, kui meie oludes on rohttaimede kasv kiire, on parim portsjonkarjatamine, kus karja hoitakse soovitatavalt 3–5 päeva ühel piisavalt suurel karjamaal-pil, et loomad sööksid madalaks kõik rohttaimed ja ei pääseks suurele alale teisi taimi maha tallama. Portsjonkarjatamise puhul on võimalik osalt püsitaraga tarastatud alalt varuda talvesööta. Pärast söödavarumist kasvab sinna ädal, mis on suve teisel poolel, kui taimekasv aeglustub, väga vajalik. Selleks ajaks on ka talled kasvanud suuremaks ja nende karjamaarohu tarbimine oluliselt suurenenud.

Kitsed ei ole rohu kõrguse suhtes nii tundlikud, kuid portsjonkarjatamine sobib ka neile, sest nad kipuvad samuti rohtu tallama. Samas on nad võimelised ka lamandunud rohtu sööma.

Lambad peaksid karjatamisperioodil saama ööpäev läbi väljas viibida, kui väliskeskonna ohutegurid (vargad, kiskjad ja hulkuvad koerad) seda vähegi võimaldavad. Et vähendada parasiitidega nakatumist, ei tohi neil olla juurdepääsu talvisele jalutus-alale ja laudale. Samuti annab süvine lammaste väli-laagrites pidamine võimaluse sügise pügamise ajal saada puhast villa, mis kevadise villaga võrreldes on parem.

Kitsed ei armasta öösiti karjamaal viibida ja lähevad meeleldi ööseks lauta. Samuti tahavad nad vihma korral varjuda. Seepärast oleks hea, kui kitsede karjamaal leiduks mõni varjualune. Selleks sobivad ka suured puud, kuid nende tüve on vaja kitsede eest kaitsta. Veel tuleb arvestada, et kitsed hommikul kastemärga rohtu ei söö. Kastega lähevad nad võimalusel võsa ja puude kallale ning rohtu hakkavad sööma siis, kui päike on selle ära kuivatanud. Ka talvel eelistavad kitsed väljas viibida, kui neil on tegevust, näiteks söödetakse neile väljas heina.

Kitsed ei määri ennast väljaheidetega nagu lehmad, seetõttu võib tekkida arvamus, et kitsedel ei olegi vaja udaraid puhastada. Lüksimine on toidu tootmine ja kitsede puhul on vaja järgida samu hügieeni-nõudeid kui lehmade puhul. Udara puhastamiseks

sobivad puuvillasest riidest lapid. Iga kitsel on eraldi lapp, mis pestakse pärast iga lüpsikorda. Head on ka ühekordseks kasutamiseks mõeldud paberist lapid. Udara puhastamisel on vaja peatähelepanu pöörata piirkonnale, mis ümbritseb nisade algust, samuti nisadele ja nisaotstele. Nisade puhastamine stimuleerib piima sõõrdumist ja vähendab nisade pinnalt piima kanduvate bakterite arvu. Masinlүpsil on vaja jälgida, et masina allapanekul oleksid nisad kuivad. Märjad nisad soodustavad masina ülesronimist.

Soovitav on teha eellүpsi ja kasutada selleks vastavat nõud. Eellүps võimaldab vaatluse teel veenduda piima normaalses olekus ja väldib esimeste palju baktereid sisaldavate piimajugade sattumist kvaliteetpiima hulka. Samuti ergutab see sõõrdumist ja parandab udara tühjajalүpsi. Nii eellүpsil kui ka käsitsi lүpsimisel on vaja kasutada pigistuslүpsi. Venituslүps vigastab nisakanaleid ja loob soodsad võimalused udarahaigustele. Masinlүpsi puhul on vaja jälgida, et lõpus ei tehtaks tühilүpsi, mis samuti kahjustab udarat.

Tervis

Loomade esmane tervishoid põhineb haiguste ennetusel sobiva pidamise ja söötmisega. Keemiliselt sünteesitud allopaatiliste veterinaarravimite või antibiootikumide kasutamine haiguste ennetamiseks on keelatud. Põhjendatud vajadusel võib loomi vaksineerida.

Haigestunud looma tuleb ravida ning ka mahetootmises on lubatud tavapärased veterinaarravimid või antibiootikumid. Sel juhul aga rakendub ravimile ettenähtud keeluaeg kahekordselt. Kui keeluaega pole määratud, on see 48 tundi. Kui loomale tehakse aasta jooksul rohkem kui kolm sellist ravikuuri, või kui looma tootlik eluiga on alla ühe aasta ja talle tehakse rohkem kui üks ravikuur, ei tohi ravitud loomi või nendelt pärit saadusi mahetöllumajandusele viitavalt märgistada ning loomad peavad alustama uut üleminekuaega või tuleb nad tavaloomadena karjast välja viia. Kui loomad viiakse üleminekuaajale, tuleb nende toodang mahetoodangust eraldi hoida.

Ravikuuri alla ei loeta vaksineerimisi ja parasiiditõrjet ning riiklike programmide raames läbiviidavaid veterinaartoiminguid.

Ravitoimingute puhul tuleb registreerida diagnoos, ravi alustamise ja lõpetamise päev, kasutatava veterinaarravimi liik ja nimetus, veterinaarravimi doos, ravimeetod ja ravimi tootja poolt toodangu turustamisele kehtestatud keeluaeg ning andmed ravitud looma(de) kohta (liik, arv, tõug, vanus, sugu, identifitseerimisnumber) ning andmed veterinaar-ravi teostanud veterinaararsti kohta.

Lambad ja kitsed on väga tundlikud parasiitide suhtes. Parasiidiprobleeme tuleb ennetada sobivate pidamistingimustega, sest profülaktiline tõrje veterinaarravimitega ei ole lubatud.

Parasiitidega nakatumise ennetamise põhireegel: mitte üle karjata. Soovitav on alla 10 lamba või kitse hektari kohta. Väga tähtis on korraliku püsikarjamaade majandamise süsteemi loomine, kus talvesööda varumine ja karjatamine vahelduksid, nii et parasiitide paljunemistsükli katkeksid. Näiteks võiksid esimesed kevadised karjamaad taas karjamaadena kasutuses olla alles järgmise karjatamisperiodi teisel poolel ja vahepeal kasutataks neid vaid heinamaadena. Samuti on tõhus uuendada kultuurkarjamaid teravilja kasvatamisega.

Kui on kahtlus, et parasiite ennetavad abinõud pole olnud piisavad, tuleb koguda roojaproovid ja saata need analüüsiks veterinaarlaborisse. Kui analüüsid kinnitavad nakatumist parasiitidega, tohib ja tuleb loomi ravida.

Lammastel võib probleemiks olla ka valgelihaõõbi. Seda saab ära hoida, kui lambaid poegimise eel üle ei söödeta ning neile antakse vajadusel seleeni mineraalsöödana.

Eestimaa lambakasvatases püütakse takistada Maedi-Visna levikut. Samas ei peeta seda haigust suureks probleemiks Lääne-Euroopa tootmisfarmides, sest haigestumine ohustab eelkõige vanemaid loomi. Haigus levib loomade kokkupuutumisel sülje ja piima kaudu. Haiguse kopsuvorm põhjustab vanematel lammastel kopsukudede kahjustumist: lammas kõhib sageli ja jääb nõrgaks, kuni lõpuks sureb. Kuid alati ei tähenda kõha, et lammas on Maedi-Visna-haige. Lambad kõhivad mitmel põhjusel, neist lihtsaim on tolmusel karjatanumal kurku läinud tolm. Haiguse uurimiseks võetakse vereanalüüsid. Eesti Lambakasvatajate Selts on alates 1999. aastast rakendanud Maedi-Visna tõrjeprogrammi, mis kohustab jõudluskontrollis olevates farmides kõigi üle ühe aasta vanuste lammaste vereanalüüside tegemise vastavalt tõrjeprogrammile. Seega on seltsil olemas ülevaade tõukarjade tervislikust seisundist. Üksiküritajalt lam-

mast ostes tuleks küsida, kas Maedi-Visna analüüsid on tehtud. Kui pole, võib lasta need ise teha. Haiguse esinemist saab kontrollida vaid täiskasvanud loomadel. Kõik nakatunud loomad ei haigestugi ja võivad jääda lihtsalt haiguskandjateks.

Kitsedel esineb CAE-viirus, mis sarnaneb lammaste Maedi-Visnale. Eesti karjades ei ole CAE-viirust uuritud.

■ Söötmine

Loomadele tuleb tagada mitmekesine sööt, milles on olemas kõik vajalikud mikro- ja makroelemendid ning vitamiinid.

Mahepõllumajanduslikult peetavaid **lambaid ja kitsi** tuleb sööta 100% mahesöödaga. Vähemalt 50% söödast peab pärinema samast tootmisüksusest või olema toodetud koostöös teiste maheettevõtetega peamiselt samas piirkonnas (välja arvatud rändkarjatamise ajal).

Loomade söödaratsiooni kuivainest võib kuni 30% moodustada teisest ettevõttest pärit või 100% samas ettevõttes toodetud mahepõllumajandusliku taimekasvatuse üleminekuaja teisel aastal toodetud sööt.

Keskmiselt kuni 20% loomade söödaratsiooni kuivainest võib pärineda oma ettevõtte esimest aastat üleminekuajal olevatelt püsikarjamaadelt või mitme-

aastaste söödataimede või valgurikaste taimedega maatükkidelt saadud saagist või seal karjatamisest. Kogu ettevõtte üheaegse mahepõllumajandusega alustamise puhul (looma- ja taimekasvatus) peab üleminekuaja jooksul loomi söötma põhiliselt oma ettevõtte söödaga (vähemalt 50%). Sellisel juhul pole tegu küll veel mahesöödaga, kuid see on erand, mis kehtib üheaegse alustamise korral. Vähemalt 60% päevase ratsiooni kuivainest peab koosnema koresöödast, haljassöödast või silost. Silolisanditena võib kasutada ensüüme, pärme ja baktereid. Piimhappe, sipelghappe, propioonhappe ja äädikhappe kasutamine silo valmistamisel on lubatud üksnes juhul, kui ilmastikutingimused ei võimalda saavutada vajalikku käärimist.

Ka maheloomadele tuleb anda mineraalsööta, mikroelemente ja vitamiine, kuid ainult neid, mis on kirjas määruse (EÜ) nr 889/2008 V ja VI lisas. Vitamiinid antakse vajadusel profülaktiliselt koos söödaga, mitte ei süstita. Mineraalsöödade etiketilt tuleb kindlasti kontrollida, kas kõik söödas sisalduvad koostisosad on mahepõllumajanduses lubatud. Keelatud on geneetiliselt muundatud organismide (GMO), nendest ja nende abil toodetud toodete kasutamine söödas. Sööta ostes tuleb kindlasti küsida selle täpset koostisainete nimekirja ja vajadusel saada müüja kinnitus, et tarnitud toode ei ole

toodetud GMOdest ega GMOde abil.

Maheloomi on lubatud rändkarjatada poollooduslikul kooslusel, mis paikneb laiul, väikesaarel, rahvuspargis või muul sarnasel alal, mis ei ole mahepõllumajanduslik maa, kuid kus viimase kolme aasta jooksul ei ole kasutatud määruse (EÜ) nr 889/2008 lisades I ja II nimetatavaid aineid (pestitsiide ja mineeraalväetisi). Sellistel kooslustel karjatamise ajal kasutatud sööt loetakse mahesöödaks. Rändkarjatuse ajal võivad loomad, kui neid aetakse ühelt karjatamisalalt teisele, toituda mittemahemaadel. Mittemahesööt, mida loomad nendel maadel söövad, ei tohi kõnealusel ajavahemikul ületada 10% kogu aasta söödaratsioonist. Sööda kogus arvutatakse kuivaines.

Lambaid ja kitsi saab edukalt sööta ainult rohuseöödaga, soovitatavalt oma ettevõttes kasvatatuga. Seega eeldab tootmise edu heade rohumaade olemasolu. Väga hästi sobib looduslike rohumaade liigirikas hein. Kitsed on lammastest veelgi paremad karjamaa kasutajad, sest taimeliike, mida nemad söövad, on rohkem ja nõnda sobivad neile ka kohad, kus lambad enam sööta ei leia. Talvist sööta võiks mitmekesistada lehtpuuvihtade ehk lehistega. Lehisteks sobib enamik lehtpuuliike (v.a lepp ja sarapuu) ja neid tehakse suve teisel poolel, pärast heinatuge.

Kitsedel võiks talvel vabaõhualal olla võimalus puid koorida, selleks sobivad nii leht- kui ka okaspuud. Selline sööt parandab seemimist ja varustab looma

mineraalainete ja vitamiinidega ning on omal kohal ainevahetushaiguste ennetuses.

Tabel 2. Põhiliste söötade kuivaine sisaldus

Lühendid: KR – karjatamisring, LA – loomise alguses, TÕ – täisõites, LL – loomise lõpul, Ä – ädal
 ÖA – õitsemise alguses, ÖPMA – õiepingade moodustamise alguses

Söödaliik	Kasvufaas	Kuivaine %	Söödaliik	Kasvufaas	Kuivaine %
Karjamaasööt (kõrrelisterohke)	1. KR	18	Haljassööt (punane istik)	ÖPMA	15
	2. KR	20		ÖA	19
	3. KR	22		TÕ	23
	4. KR	23		Ä	16
Haljassööt (kultuurniidult)	LA	17,5	Haljassööt (timut)	LA	21
	LL	24		LL	25,5
	TÕ	28		TÕ	30
	Ä	22		Ä	22,5
Haljassööt (ristikurohke, 75% ristik)	LA	17	Haljassööt (kõrrelisterohke, 25% ristik)	LA	19,5
	LL	21		LL	24
	TÕ	25		TÕ	28
	Ä	17,5		Ä	21
Haljassööt (ristiku-kõrreliste segu, 50% ristik)	LA	18	Silo (kultuurniidult)	LA	18
	LL	22,5		LL	25
	TÕ	26,5		TÕ	29
	Ä	19		Ä	23
Haljassööt (segatis ja segavili, 50% kaunvili)	LA	16	Silo (ristiku-kõrreliste segu, 50% ristik)	LA	18
	LL	18		LL	23
	TÕ	25		TÕ	27
Haljassööt (segatis ja segavili, 25% kaunvili)	LA	16	Silo (kõrrelisterohke, 25% ristik)	LL	24
	LL	19		TÕ	28
	TÕ	27			
Haljassööt (söödahernes)	ÖA	16	Silo (timut)	LL	25
				TÕ	29
Haljassööt (kaer)	LA	16	Silo (segatis ja segavili)	LL	20
	LL	20			TÕ

Söödaliik	Kuivaine %	Söödaliik	Kuivaine %	Söödaliik	Kuivaine %
Hein	83	Kartul	18–26	Piim	12,5
Teraviljajahud (oder, kaer, nisu, rukis, mais, hernes)	86	Poolsuhkrupeet pealsed juurikad	13	Löss	8,5
			17		
Teraviljapõhk	83	Söödapeet pealsed juurikad	12	Lössipulber	92
			11		
Kliid (oder, nisu, rukis)	86	Rapsiseemned	88	Vadak	5
Päevalillekook	90	Rapsikook	90	Kalajahu	90

Allikad: Põllumajandusloomade söötmissnormid koos söötade tabelitega, 1995. Vabariiklik söötmissalase uurimistöo koordineerimise komisjon; V. Sikk. Söödad, 1998

Lammastele pole tiinuse alguses soovitatav teravilja sööta, seda tuleks alustada alles viimasel ehk viiendal tiinuskuul. Sellega ennetatakse poegimisraskusi (suured looted) ja vähendatakse valgelihastöve esinemist. Kui uted saavad tiinuse ajal põhisööta, stimuleerib see nende ainevahetust, sest põhisöödast ei ole toitained nii kergesti kättesaadavad kui teraviljast. Lõpptiinuse ajal, kui tiine ute kõhuõõnes on suurenenud loodete arvelt ruumi vähem, tuleks sööda energiasisalduse suurendamiseks lisada ratsiooni teravili.

Kitsede puhul jätavad väiksema toodanguga loomad end ise kinni, teistel oleks vaja kinnijätmisel vähendada mahlakaid ja jõusöötasid. Pole vaja karta, et tiinuse ajal jõusööda söötmisel loomad rasvuksid, küll aga suurendab see tallede sünnikaalu. Tuleb arvestada, et esmapoegijatele võivad suuremad talletel sünnil probleeme põhjustada, varem poeginud loomade puhul seda muret ei ole.

Pärast poegimist on **lammaste ja kitsede** emasloomadele hea anda mahlakat sööta, odavaim neist on silo. Kui ettevõttes silo ei toodeta, siis kartulit või juurvilja (nt söödapeet, poolsuhkrupeet, kaalikas). Mahlakas sööt suurendab piimatoodangut, mis tagab tallede kiirema kasvu ja hea tervise. Juurvilja võib segada ka teraviljaga. Kitsed võiksid kogu aeg saada mahlakat sööta, mille kogust vähendatakse ainult kinnisperioodil.

Lamba- ja kitsetalled peavad saama naturaalselt piima, eelistatult emapiima, vähemalt 45 päeva. Talletel võrutatakse siiski mitte varem kui 3–4 kuu vanuselt. Pärast võõrutamist lastakse talletel heale parasiitidest puhtale karjamaale, kus eelmisel aastal sama liiki loomi ei karjatatud. Sobiv on näiteks rohumaa, kust on tehtud esimene niide heinaks või siloks.

Ekslik on arvamus, et **lambad** on nii vähenõudlikud, et nende söötmisele ja sööda kvaliteedile ei pea tähelepanu pöörama. Kui söödaratsioon on mahult piisav, siis on kari rahulik, ei tervita lauta astujat valju massilise määgimisega ega trügi karjaaiast välja. Poegimisperioodil ja talledega uttede puhul tuleb määgimist rohkem ette, näiteks ka täis kõhu puhul, sest uted kontrollivad tallede lähedalolekut ja talletel otsivad ema. Karjaaiast väljatrügimist esineb sagedamini sügisel, kui loomi haarab sügisene rahutus, aga enamasti ei lahku nad ka siis küllaldast toitu pakkuvast alalt.

Kitsed on mäletsejad nagu lambadki ning nende söötmine on sarnane. Kuid erinevalt lammastest on kitsed tänu maos olevatele mikroorganismidele võimelised ümber töötlemiseks rasketiseeditavat toor-kiudu tselluloosi (puuoksad, -koor ja -lehed). Teisalt on aga kitsed tundlikud jõusöödaga ülesöötmise suhtes. Liigne jõusööda kogus võib kergesti tekitada seedehäireid.

Kitsed kasutavad söögiks palju laialdasemat valikut taimestikku kui lambad ja nende loomulikku vaistu võib usaldada. Kitsetallega on aga teine lugu. Oma uudishimuliku loomuse tõttu proovivad nad järgi iga võimaliku ja võimatu asja. Nii tuleks probleemide ennetamiseks vältida olukordi, kus nad endale kahju võiksid teha.

Ühe 50 kg kaaluva ja 2 liitrit piima andva kitse päevane söödavajadus talvel on näiteks: hein 1,5 kg, silo 1,5 kg, odrajahu 0,5 kg, kartul 0,2 kg, mineraalsööt (soovitatav kogus on kirjas sööda pakendil).

Loomade sissetoomine ettevõttesse

Kui vähegi võimalik, tuleks eelistada oma ettevõttes üles kasvatatud loomi, välja arvatud isasloomad tõuparanduseks ning veresuguluse vältimiseks. Uute loomade sissetoomisega lõhutakse karja hierarhiat ning on oht kaasa saada haigusi, eriti kui loomi ostetakse mitmest kohast. Kui siiski on vaja loomi sisse osta, tuleks neid alguses ülejäänud karjast eraldi hoida ja võtta roojaproovid parasiitide ja vereproovid (täiskasvanud loomadel) nakkushaiguste kontrolliks. Nende esinemise puhul on vaja loomad teisest karjast eraldatuna terveks ravida. Eelõeldu on soovitusena kehtiv ka maheloomade sisseostmisel.

Ostja eesmärk on saada terved loomad. Jälgida tuleks, et loomad on puhtad, heas toitumuses, rahulikud, võiks vaadata hammaste ja sõrgade seisundit.

Maheloomade sisseostul arvulisi ega vanuselisi piiranguid pole. Kui mahelambaid või -kitsi ei ole saada, võib tuua loomi ka mittemaheloomajanduslikest karjadest järgmistel tingimustel:

- karja esmakordsel moodustamisel võib tuua sisse lamba- ja kitsetallesid, kes on nooremad kui 60 päeva;
- karja täiendamiseks või uuendamiseks esma-

poegimata emasloomi kuni 20% senisest karja täiskasvanud loomade arvust aastas; kui ettevõttes on kuni viis lammast või kitsi, siis ühe esmapoegimata emaslooma aastas;

- ettevõtte olulisel laiendamisel, töu vahetamisel või uue loomakasvatusharu kavandamisel võib Põllumajandusameti nõusolekul esmapoegimata emasloomi sisse tuua kuni 40% ettevõtte senisest lammaste või kitsede arvust;
- kui kari on vähenenud loomataudi, loodusõnnetuse või muu tootja tahtest sõltumatu asjaolu tõttu, võib Põllumajandusameti nõusolekul tavaloomi sisse tuua karja taastamiseks täies ulatuses.

Tõuaretuse eesmärgil mittemahelpõllumajanduslikust karjast isaslooma toomiseks luba küsima ei pea.

Ettevõttesse toodud mittemaheloomadel algab üleminekuage (lambad, kitsed 6 kuud), mille jooksul tuleb nende toodang hoida maheloomade toodangust eraldi.

Kui **lambad** ostetakse tõukarjast, siis on teada, et need on tõuaretusspetsialisti poolt hinnatud. Et tõu-

loom on kallis, siis on ostjal täielik õigus uurida iga looma tausta: millal sündis, kes on isa, kes ema, kui rasked või vanad nad on, võib üle vaadata vennad-õed jne. Võib juhtuda, et tõulooma pähe pakutakse looma, kes seda ei ole. Tõuloomaga saab kindlasti kaasa Eesti Lambakasvatajate Seltsi poolt väljastatud põlvnemistunnistuse, kus on kõik looma andmed ära toodud. Jäära valides on oluline rääkida müüjale ka oma karjast, kust on varem jäärasid toodud ning millisest farmist on ostetud uted. Eestimaa on nii väike, et Võru- ja Saaremaa lambad võivad üksteisega väga lähedalt sugulased olla. Tuleks ka uurida, kas täiskasvanud lammastel on Maedi-Visna analüüsid tehtud. Kui pole, võib lasta need ise teha. Alates 2005. aastast peavad aretus- ja tõukarjade tõujärad olema geneetiliselt uuritud skreipi suhtes.

Kitsedel nii head tõuaretust ei ole kui lammastel, kuid alati, kui pakutakse tõulooma, on vaja samuti uurida looma tausta. Vajalik oleks vähemalt ema või isa põlvnemistunnistus. Need on reeglina importloomadel olemas.

Arvestuse pidamine

Mahepõllumajandusettevõttes peab pidama arvestust loomade liikumise, sööda ja veterinaarravi kohta. Arvestust peab pidama paberkandjal või elektroonselt. Viimasel juhul peab olema võimalus teha andmete kohta väljatrükk. Arvestuse pidamiseks saab kasutada Põllumajandusameti soovituslikke vorme, mis on kättesaadaval koduleheküljel www.pma.agri.ee.

Loomade liikumise arvestuse andmed peavad sisaldama järgmist teavet:

- ettevõttesse toodavate loomade kohta: päritolu ja saabumise kuupäev, üleminekuage, eristusmärk ja veterinaarandmed;
- ettevõttest välja viidavate elusloomade kohta: vanus, loomade arv, kaal tapmise korral, eristusmärk ja sihtkoht;
- andmed loomade kao kohta koos põhjendusega.

Sööda kohta käivad andmed peavad sisaldama järgmist teavet:

- ettevõttesse toodud sööda kogus, kaasa arvatud söödalisedandid, toomise päev, tootmiskoht, tootja ja turustaja;
- ettevõttes toodetud sööda kogus, tootmise aeg;
- mitmesuguste koostisosade osakaal ratsioonides, söötade kasutamine;
- vabaõhualadele (jalutusaladele) pääsemise aeg.

Veterinaarravi kohta käivad andmed vt peatükk Tervis, lk 7.

Töötlemine ja turustamine

Kuigi lambaliha vastu on tarbijatel suur huvi, on seda polettidel harva leida. Selle peamiseks põhjuseks on ilmselt lihakombinaatide vähenenud huvi lammaste tapmise vastu, sest lammaste arv Eestis ei ole piisav suure kombinandi vajaduste aastaringseks katmiseks. Eestis võiks kasvatada umbes 200 000 lammast, siis oleks lambaliha ka poodides saadaval. Ka kitseliha tarbijaid on juba olemas, kuigi väiksemal hulgal.

Veel üheksakümnendatel aastatel söödi Eestis lambaliha aastas inimese kohta märksa rohkem kui praegu, seega kasvuruumi on. Majanduslikult ongi tulusam just liha müük. Nahkadest ja villast saab lambakasvataja rohkem tulu siis, kui ta korraldab ise nende töötlemise ja pakub müügiks valmislooteid.

Mahelambaliha jõudis turule 2008. aastal, kui mahe-tunnustuse sai Märjamaa Lihatoöstus. 2003. aastast on mahetunnustus küll ka AS Saaremaa Lihatoöstusel, kuid nad pakuvad vaid tapmisteenust ja ise liha ei turusta.

Eestis pole ühtegi ettevõtet, kellel oleks tunnustatud kitse- või lambapiima mahetöötlemine. Ka siin on arengupotentsiaal ja tarbijate huvi olemas. Lähiajal plaanivad paar kitsekasvatajat kitsepiimast mahetoodete (jogurt, juustud) valmistamise tunnustada.

Kitse- või lambakasvataja, kes ei ole VTA poolt töötlejana tunnustatud, saab otse talust müüa toorpiima. Kitsepiima võib sel juhul müüa kuni 20 kg ja lambapiima kuni 10 kg päevas. Suur osa kitsepiimast

müüaksegi otse taludest. Lambapiima tootmisega on alustanud üks ettevõtte, kes aga ei tooda veel selles mahus, et toodang turule jõuaks.

Mahepõllumajandusliku tootmise toetus

Mahepõllumajanduslikult **lambaid ja kitsi** pidavad ettevõtted saavad lisaks muudele põllumajandus-toetustele taotleda hektaripõhist ja loomade kohta makstavat mahepõllumajandusliku tootmise toetust.

Pikemaajalistele kui 2-aastastele rohumadele saab mahetoetust ainult juhul, kui neid kasutatakse loomade karjatamiseks või sööda tootmiseks ja vaid selle rohumaa osas, mille hektari kohta peetakse vähemalt 0,2 ühikule vastaval hulgal mahepõllumajanduslikke karjatatavaid loomi, sh kitsi ja lambaid. Ühele vähemalt 6-kuusele lambale või kitsele (talledega või ilma) vastab 0,15 ühikut. Seega peaks näiteks 20 ha rohumaa kohta olema vähemalt 27 vähemalt 6 kuu vanust lammast või kitse.

Mahetoetuse määr rohumaa hektari kohta oli 2009. a 1200 krooni. Lisaks maksti karjatatava mahe-loomu ühe ühiku kohta 500 krooni. See tähendab, et ühe vähemalt 6-kuuse lamba või kitse kohta oli võimalik saada 75 krooni toetust.

Toetuste taotlemiseks tuleb pöörduda Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Ameti (PRIA) piirkondlikku bürosse. Toetuste täpsemad nõuded leiab PRIA kodulehelt www.pria.ee.

Õigusaktid

Mahepõllumajanduse põhimõtted ja eeskirjad on kehtestatud Euroopa Liidu määrustega. Lisaks neile reguleerivad Eestis mahepõllumajandust mahepõllumajanduse seadus ja selle rakendusaktid, kus täpsustatakse põhiliselt kontrolli ja märgistamisega seonduvat.

- **Üldised mahepõllumajanduse põhimõtted** – Nõukogu määrus (EÜ) nr 834/2007, 28.06.2007, mahepõllumajandusliku tootmise ning mahepõllumajanduslike toodete märgistamise ja mää-ruse (EMÜ) nr 2092/91 kehtetuks tunnistamise kohta.

- **Üksikasjalikud mahepõllumajanduse eeskirjad** – Komisjoni määrus (EÜ) nr 889/2008, 5.09.2008, millega kehtestatakse nõukogu mää-ruse (EÜ) nr 834/2007 (mahepõllumajandusliku tootmise ning mahepõllumajanduslike toodete märgistamise kohta) üksikasjalikud rakenduseeskirjad seoses mahepõllumajandusliku tootmise, märgistamise ja kontrolliga.
- **Sööda ja pärmiga seotud muudatused** – Komisjoni määrus (EÜ) nr 1254/2008, 15.12.2008, millega muudetakse määrust (EÜ) nr 889/2008, millega kehtestatakse nõukogu määruse (EÜ) nr 834/2007 (mahepõllumajandusliku tootmise ning mahepõllumajanduslike toodete märgis-tamise kohta) üksikasjalikud rakenduseeskirjad seoses mahepõllumajandusliku tootmise, märgistamise ja kontrolliga.
- **Mahepõllumajanduse seadus**
- **Mahepõllumajanduse valdkonnas tegutse-miseks tunnustamise taotlemine ja taotluse menetlemise kord** – Põllumajandusministri 20.02.2009. a määrus nr 26
- **Mahepõllumajandusliku tootmise nõuded** – Põllumajandusministri 20.02.2009. a määrus nr 25.

Õigusaktid on kättesaadavad Riigi Teataja kodulehe-küljel www.riigiteataja.ee või Euroopa Liidu EurLex leheküljel eur-lex.europa.eu, Põllumajandusmi-nisteeriumi koduleheküljel www.agri.ee ja Põllu-majandusameti koduleheküljel www.pma.agri.ee.

Kokkuvõtliku ülevaate õigusaktides sisalduvatest mahepõllumajandusliku tootmise kontrollitava-test nõuetest annab trükis „**Mahepõllumajanduse nõuete selgitus tootjale**“, mis on leitav Põllu-majandusameti koduleheküljelt www.pma.agri.ee.

■ Kontaktid

**Põllumajandusministeerium
Mahepõllumajanduse büroo**

Tel: 625 6537, 625 6533, 625 65 530,
e-post: mahe@agri.ee
www.agri.ee

**Põllumajandusamet
Mahepõllumajanduse osakond**

Tel: 671 2660
e-post: pma@pma.agri.ee
www.pma.agri.ee

**Veterinaar- ja Toiduamet
Jaekaubanduse, mahepõllumajanduse ja
mitteloomse toidu büroo**

Tel: 605 4757
e-post: vet@vet.agri.ee
www.vet.agri.ee

Jõudluskontrolli Keskus

Tel: 738 7700
e-post: keskus@jkkkeskus.ee
www.jkkkeskus.ee

**Eesti Maaülikool
Veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse
instituut**

Tel 731 3444
e-post: vl@emu.ee
www.emu.ee

Eesti Lambakasvatajate Selts

Tel 742 2579, 53 309 406
e-post: kontor@lammas.ee
www.lammas.ee

Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus

Tel: 522 5936
e-post: airi.vetemaa@gmail.com
www.maheklubi.ee

MTÜ Ökoloogiliste Tehnoloogiate Keskus

Tel: 7422 051
e-post: merit.mikk@gmail.com

